

UOT 3.33.06

Hüseyn Eyvazlı

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, doktorant
huseyneyvazli999@gmail.com**MÜASİR DÖVRDƏ KREDİT BAZARINDA ÖDƏNİŞ ÜSULLARI****Xülasə**

Məqalədə bazar iqtisadiyyatı şəraitində kreditin bank sistemində xüsusi rol oynamasından və onun təşkili yollarından bəhs olunur. Hazırda bütün dünyada kredit vasitəsilə müəssisələr, təşkilatlar və insanlar tərəfindən xeyli miqdarda nağd hesablaşmalar və ödənişlər həyata keçirilir, eyni zamanda sərbəst pul alətlərini, insanların əmanət və gəlirlərini müvəqqəti olaraq aktiv dövrüyə kapitalına, bir çox müxtəlif kredit, sığorta, broker, investisiya, etibarnamələrə çevirir, konsaltinq köçürmələri və digər əməliyyatları həyata keçirir. İstehsaldan ikinci dərəcəli olsa da, kredit sistemi daim və böyük ölçüdə üstünlük veriləndir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, kredit pul yığımlarının həcmi dəfələrlə artırır, vəsaitlərin bir sektordan digərinə axını təmin edir və bununla da istehsalın səmərəliliyinin artmasına şərait yaradır. Kredit sisteminin rolu və mənası bir sıra göstəricilərlə xarakterizə olunur: kreditin ümumi məbləği, müəssisə və təşkilatların əsas və dövrüyə kapitalının formalaşmasında bank kreditlərinin payı, ümumi ödəniş dövrüyəsi və s.

Məqsəd-kredit sisteminin öz funksiyasını yerinə yetirməsi nəticəsində kredit münasibətləri yaranmasını, kredit münasibətlərinin məzmunu sərbəst vəsaitlərin müəyyən müddət ərzində yığılması və yenidən bölüşdürülməsi üçün qaytarılma və ödəniş şərtləri əsasında kredit təşkilatları ilə müxtəlif subyektlər arasında iqtisadi münasibətlərlə müəyyən edilməsi və s. məsələləri araşdırmaqdır.

Metodologiya- tədqiqat işində iqtisadi, statistik və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri- kredit münasibətlərinin məzmunu yalnız pul kapitalının toplanması və hüquqi və fiziki şəxslərin müvəqqəti istifadəsi ilə məhdudlaşmır. Kredit vermə prosesində istehsal xərclərinə, yəni təkrar istehsalın pul dövrüyəsinə əlavə maliyyə alətləri kütləsi formalaşır.

Açar sözlər-kredit, kredit münasibətləri, bank fəaliyyəti, pul dövrüyəsi, bazar iqtisadiyyatı

Giriş

Kredit münasibətləri iki fərqli xüsusiyyətə malikdir ki, bu da təsərrüfat subyektləri və kredit sistemi institutları üçün eyni dərəcədə zəruridir. Kredit təşkilatlarında pul saxlamaq kredit resursudur. Kredit münasibətləri eyni zamanda kreditin iqtisadi kateqoriyasının fəaliyyətidir ki, əsasən nağd pul formasında həyata keçirilir.

Yuxarıda kredit münasibətlərinin formalaşdırılması və kredit fəaliyyətinin həyata keçirilməsi məsələləri ətraflı şəkildə araşdırıldığından daha çox sonrakı prosesə ödəmə mərhələsinə diqqət etmək lazımdır.

Ən sadə formada ödəniş kredit bazarında alınan mallar və əlaqəli əməliyyatlar üçün pul kompensasiyasıdır. Ödəniş yerli və beynəlxalq şəkildə də ola bilər. Ödəmə bütün bank kredit əməliyyatları üçün vacibdir. Kredit bazarında bankların bazarda rəqabət aparmaq və ayaqda qalmaq qabiliyyəti vaxtında və tam ödənişdən asılıdır. Ödəniş müddəti kredit əməliyyatını başa çatdırmaq üçün tələb olunan maliyyə prosedurlarının elementlərinin sayından asılı olaraq qısa və ya uzun ola bilər: ödəniş və hesabatın verilməsi, kredit reytinginin müəyyən edilməsi, kredit sığortası və kreditin uzadılması.

Ödəniş prosesləri düzgün və səmərəli təşkil edildikdə ticarət prosedurları asanlaşır. Sifarişlərin, hesab-fakturaların və pulların əl ilə və qeyri-mütəşəkkil mübadiləsi mal və xidmətlərə görə mütəşəkkil, avtomatik və səmərəli ödəniş vasitəsi ilə əvəz edilməlidir: Ödənişləri

təkmilləşdirmək üçün banklar “sifarişin çatdırılması ödənişi” iş prosesinə mütəmadi olaraq baxmalı və təkmilləşdirməlidir.

Birinci mərhələdə ödənişin icrası ilkin ödəniş fəaliyyətlərinin səmərəliliyini nəzərdən keçirmək və artırmaqla əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşır. Kredit əməliyyatı həyata keçirildikdən və şərtlər razılaşdırıldıqdan sonra ödəniş tapşırığı aparılmalı proses tərəfdaşları arasında rolların bölüşdürülməsi, ödəniş prosesində bankların rolu və öhdəlikləri təsvir edən sifariş əməl olunmalı, uyğunsuzluqların olduğu təqdirdə tərəflər şərtlərə əməl etməlidir [10].

Beləliklə, yenidən işlənmiş ödəniş strategiyasının uğuru üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edən təkcə ödəniş vasitələrinə deyil, həm də bu cür ödənişlərin necə həyata keçirildiyinə diqqət yetirməkdir. Hərəkətlərin ardıcılığına, iştirak edən tərəflərə, qərar qəbul etmə proseslərinə, ödəniş etmək üçün istənilən vaxt verilən şərtlərə və təlimatlara diqqət yetirilməlidir.

Ödəniş mövzusu genişdir və ilk növbədə ödənişləri hazırlayarkən və həyata keçirərkən istifadə olunan terminologiya da mövcuddur:

- **Ödəniş Alətləri:** Dövriyyədə olan məhsul üçün pul kompensasiyası mövcud çoxsaylı ödəniş “alətləri”ndən (yəni ödəniş üsullarından) istifadə etməklə həyata keçirilə bilər: nağd pul, çek, kredit və ya debet kartları, kağızsız alətlər (yəni elektron ödənişlər).

- **Ödəniş kanalları:** ödənişləri həyata keçirmək üçün istifadə olunan alətlər bir neçə “kanal” üzrə dəyişdirilə bilər: şəxsən, yarı avtomatlaşdırılmış (məsələn, bankomatlar, supermarket POS), onlayn.

- **Ödəniş axınları:** Seçilmiş alət və kanal ticarət iştirakçıları (yəni, alıcı, satıcı, maliyyə institutları) arasında məlumatın və pulun hərəkət etdiyi yolu müəyyən edir. Ödəniş prosesinin başlanması üçün istifadə olunan təlimatlar və tərəflər arasında mübadilə edilən məlumat və sənədlər ödəniş prosesi adlanan prosesi təşkil edir. Ödəniş axınları həmçinin rolları, münasibətləri və məsuliyyətləri müəyyən edir. Ödənişlər malların dəyişdirildiyi və ödənilməsi ticarət prosesinin əsas aspektidir. Ödənişin başa çatdırılması üçün tələb olunan əməliyyatlara əlavə olaraq, qarşı tərəfin satın alınan mallara görə kredit ödənişi etməməsi ilə bağlı risk xüsusilə beynəlxalq ticarət üçün vacib bir cəhətdir [9].

Mövcud iqtisadi şəraitdə kredit bazarında sərt kredit şərtləri böyük və kiçik şirkətləri alternativ maliyyə mənbələri tapmağa məcbur edir. Kredit bazarında ödəniş komponentinin asanlaşdırılmasını həyata keçirən və ya dəstəkləyən əsas maraqlı tərəflər alıcı, satıcı və onları dəstəkləyən maliyyə institutlarıdır. İkinci dərəcəli maraqlı tərəflərə sığorta şirkətləri və digər özəl maliyyə institutları daxildir. Mərkəzi banklar kimi maliyyə tənzimləyiciləri də mühüm rol oynayır.

Sistemli ödəniş bank kredit əməliyyatları üçün vacib məsələdir. Bankın kredit bazarında rəqabət aparmaq və ayaqda qalmaq qabiliyyəti həm də vaxtında və tam ödənişdən asılıdır. Ödəniş prosesləri düzgün və səmərəli təşkil edildikdə kredit prosedurları da nisbətən asanlaşır. Sifarişlərin, hesab-fakturaların və pulların əl ilə və qeyri-mütəşəkkil mübadiləsi mal və xidmətlərə görə mütəşəkkil, avtomatik və səmərəli ödəniş vasitəsi ilə əvəz edilməsi hazırkı zamanın ən vacib tələblərindən biridir. Ödənişləri yaxşılaşdırmaq üçün mümkün olan kredit risklərinin də qarşısını almalı və mütəmadi nəzərdən keçirməlidirlər. Ödənişin icrası ilkin ödəniş fəaliyyətlərinin səmərəliliyini nəzərdən keçirmək və artırmaqla əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıla bilər.

Ödəniş sistemlərinin və üsullarının təkmilləşməsi

Son illərdə ödəniş sisteminin daha da asanlaşdırılması məsələsi bütün dünya ölkələrinin iqtisadiyyatında mühüm məsələyə çevirilib. Məsələn, İngiltərədə 2019-cu ildə maliyyə nazirləri və Mərkəzi Bank rəhbərləri, Maliyyə Sabitliyi Şurası, (FSB) Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının Ödənişlər və Bazar İnfrastrukturuları üzrə Komitəsi (CPMI) və digər beynəlxalq standartları müəyyən edən orqanlar ilə birlikdə bu istiqamətdə yeni layihələri hazırlamaq üçün bir araya gəldi.

Müasir dövrün ən vacib məsələlərindən olan transsərhəd ödənişləri ilə bağlı problemləri həll edilməsi, yüksək xərclər, aşağı sürət, məhdud girişin aradan qaldırılması və şəffaflığın bərpası mövzuları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ödəniş sistemlərinə birbaşa çıxışın təkmilləşdirilməsi ödənişlərin asanlaşmasında və artırılmasında əsas aspektlərdən biri ola bilər

Bir çox üstünlüklərə baxmayaraq, ödəniş sistemlərinə çıxışın yaxşılaşdırılması həm də nəzərə alınmalı olan maneələr və risklərə gətirib çıxara bilər. Bu səbəbdən də mövcud məsələlərdə təkmilləşdirilmənin uğurlu aparılması üçün müəyyən zamanlarda hesabatların hazırlanması mühüm şərtlərdən biridir.

Bu hesabat banklara, bank olmayan ödəniş xidmətləri provayderlərinə (PSP) və maliyyə bazarı infrastrukturuna (MBİ) çıxışın genişləndirilməsini nəzərə alan orqanlar və ödəniş sistemi operatorları üçün daxili ödəniş sistemlərinin çıxış siyasətlərinin özünü qiymətləndirməsi üçün ən yaxşı təcrübələri müəyyən edir. O, ödəniş sistemlərinə birbaşa çıxışa diqqət yetirməklə yanaşı, dolayı giriş və yalnız agent iştirakını da qısa şəkildə də izah edir. Birbaşa giriş həmçinin adətən bankda hesabın olmasını tələb edir, çünki daxili ödəniş sistemləri tez-tez hesablaşma provayderindən istifadə edir. Bunun əksinə olaraq, dolayı giriş ümumiyyətlə birbaşa iştirakını vasitəçi kimi cəlb edir və beləliklə, ödəniş sistemlərinə giriş üçün alternativ təklif edir. Yalnız agentin iştirak etdiyi halda, müəssisə yalnız digər iştirakçılar adından ödənişlər barədə göstəriş vermək üçün sistemə xalis agent kimi daxil ola bilər [7].

Qeyd etmək lazımdır ki, təkmilləşdirilmiş ödəmənin qarşısını alan bəzi əsas maneələrə tənzimləyici uyğunluq, texnologiya tələbləri, risklərin bölüşdürülməsi modelləri və yüksək ilkin xərclər daxildir. Bu məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq üçün bəzi təşkilatlar alternativ olaraq dolayı girişi həyata keçirirlər. Bu o deməkdir ki, kredit bazarı iştirakçılarının müxtəlifliyini nəzərə alaraq, ödəmə üsullarının da müxtəlifliyi mövcuddur.

Ödəniş sistemini təkmilləşdirmək üçün bir sıra proseslərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutula bilər.

- ödəniş provayderləri üçün mərkəzi bank pullarında hesablaşan müvafiq daxili ödəniş sistemlərinə birbaşa çıxışın yaxşılaşdırılması üçün məqsədləri, faydaları, maneələri və riskləri qiymətləndirməli;
- Daxili ödəniş sistemlərinə çıxışın genişləndirilməsini nəzərdən keçirən səlahiyyətli orqanlar və operatorlar üçün özünüqiymətləndirmə üçün ən yaxşı təcrübələri təsvir etməli.
- Ödəniş sistemlərinə genişlənmiş giriş üçün bəzi maneələrin necə aradan qaldırılacağını göstərmək üçün yerli ödəniş sistemlərinə çıxışı uğurla təkmilləşdirmiş real nümunələri təqdim etməli.

Ödənişləri həyata keçirmək üçün bankla iştirakçılar arasında pul köçürmələri üçün alətlər, prosedurlar və qaydalar toplusu olan ödəniş sistemində daxil olmaq lazımdır. Ödəniş sistemində iştirakçılar və razılaşmanı həyata keçirən müəssisə daxildir. Ödəniş sisteminin operatoru dövlət və ya özəl sektor təşkilatı, fərdi şəxs ola bilər. Ödəniş sistemi operatorları ödəniş sistemi üçün idarəetmə, üzvlük, risklərin idarə edilməsi, qaydalar və standartları idarə edirlər. Onlar əməliyyatları dəstəkləmək üçün bir və ya bir neçə aparat, proqram təminatı və kommunikasiya şəbəkələri təminatçısını təyin edə və ya bu funksiyaların bəzilərini özləri həyata keçirə bilərlər. Ödəniş sistemləri topdan ödəniş sistemlərindən tutmuş, kart ödəniş sistemləri daxil olmaqla pərakəndə ödəniş sistemlərinə qədər dəyişə bilər [2,s.56].

Ödəniş sistemləri iştirakçı uyğunluğu, xidmət ehtiyacları və xərclər daxil olmaqla bir sıra amillərdən asılı olaraq öz xidmətlərinə daxil olmaq üçün müxtəlif alternativlər təklif edir. Digər xidmət təminatçıları ilə mövcud razılaşmalarla yanaşı, bu amillər müşahidə edilən iştirak modellərinə təsir göstərə bilər. Birbaşa iştirak bu hesabatda diqqət mərkəzində olsa da, ödəniş sistemində iştirakın digər formaları da nəzərdən keçirilir. İştirak modelinin seçimi aşağıda təsvir olunduğu kimi transsərhəd ödənişlərin sürətinə, dəyərinə, şəffaflığına və səmərəliliyinə təsir edə bilən müxtəlif amillərdən biridir.

Materiallar və metod

Cədvəl 4.2. Milli Ödəniş Sistemləri vasitəsilə aparılan ödəniş əməliyyatlarının iştirakçılar üzrə bölgüsü

Table 4.2. Distribution of payment transactions carried out through the National Payment System by participants

	2023						2023		
	Yanvar	Fevral	Mart	Aprəl	May	İyun	İyul	Avqust	Sentyabr
	January	February	March	April	May	June	July	August	September
AZIPS üzrə / on RTGS	91	160	178	162	181	178	178	181	172
Mərkəzi Bank / Central Bank	1	2	2	2	2	1	2	2	2
Kommersiya bankları / Commercial banks	76	85	95	96	107	95	108	110	102
Digər iştirakçılar / Other participants	14	73	81	65	73	82	68	70	69
XÖHKS üzrə / on LVPCSS	10204	10532	11059	10625	12615	12206	15076	12576	11811
Mərkəzi Bank / Central Bank	4	6	6	6	6	5	5	6	5
Kommersiya bankları / Commercial banks	10189	10500	11024	10591	12577	12170	15041	12537	11775
Digər iştirakçılar / Other participants	11	27	29	27	31	31	29	33	31
AÖS üzrə / on IPS	40	45	51	47	51	48	49	49	47
AZIPS üzrə / on RTGS	36661	37146	41829	40483	45948	38896	48386	59813	73785
Mərkəzi Bank / Central Bank	11754	12267	13737	13332	15119	12412	15085	19910	28645
Kommersiya bankları / Commercial banks	21474	21753	24809	24206	28260	23492	29155	35828	42386
Digər iştirakçılar / Other participants	3433	3126	3283	2944	2568	2993	4145	4075	2754
XÖHKS üzrə / on LVPCSS	3648	3214	3815	3985	3771	3670	4538	4482	4120
Mərkəzi Bank / Central Bank	41	46	55	49	55	66	59	71	71
Kommersiya bankları / Commercial banks	2875	2668	3079	3212	3069	2974	3655	3636	3351
Digər iştirakçılar / Other participants	731	500	681	724	647	629	823	775	698
AÖS üzrə / on IPS	53	141	195	73	76	75	77	74	69

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı / Source: The Central Bank of the Republic of Azerbaijan

Ödənişdə birbaşa iştirak üçün ödəniş sisteminin birbaşa iştirakçısı ödənişləri öz adından təlimatlandırır, rəsmiləşdirən və hesablaşmaları həyata keçirən tərəfdir. Birbaşa iştirakçılar ödəniş sisteminin operatoru tərəfindən müəyyən edilmiş müqavilə qaydaları və tələbləri ilə razılaşırlar. Mərkəzi bank pulları ilə hesablaşan ödəniş sistemləri üçün birbaşa iştirak adətən iştirakçıdan hansısa bir mərkəzi bank hesabına (məsələn, hesablaşma hesabı) malik olmasını və öhdəliklərin yerinə yetirilməsi və ödəniş mesajlarının təmizlənməsi üçün istifadə edilən ödəniş infrastrukturuna birbaşa qoşulmasını tələb edir. Birbaşa iştirakçılar eyni zamanda uyğun gəlməyən ödənişlər üçün vasitəçi kimi çıxış edə bilirlər. Bəzən də birbaşa iştirak meyarları və ya digər səbəblərə görə

birbaşa iştirak etməməyi seçmək və beləliklə, ödəniş sisteminə yalnız dolayı iştirakçı kimi daxil ola bilər. Yerli banklar adətən birbaşa iştirak üçün uyğun ola bilər[3,s.29].

Müasir dövrdə kredit iqtisadiyyatın və iqtisadi inkişafın əsas üsullarından biri kimi tanınır. İstər fərdi vətəndaşlar, istərsə də müəssisələr olan borcalanlar öz aktual problemlərini operativ həll etmək üçün kredit üçün müraciət edirlər. Məsələn, indiki bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində kredit götürməklə şəxsi kiçik kassirlər, restoranlar və s. yerlər açılır və kreditin iqtisadi genişləndirilməsi gedir. Bu baxımdan mülkiyyət növündən və iqtisadiyyatından asılı olmayaraq çox səmərəli üsuldur.

Bank konservativ kredit siyasəti ilə kredit tarixçəsinə diqqətlə baxır və tələbləri aşağı olan bank bütün bu kimi məlumatlara baxmayaraq müsbət qərar verə bilər. Sonra kreditin ödənilməsinin gedişi barədə kredit bürosuna davamlı olaraq məlumat göndərilir.

Müzakirə

İstifadə edilmiş kredit məbləğinin borcalan tərəfindən ödənişi (geri qaytarılması) onun məbləği kredit müqaviləsində göstəriləndi halda, tam və ya qismən (istifadə edilmiş kredit məbləğinin faiz nisbətində) həyata keçirilir. Kredit müqaviləsi üzrə bütün ödənişlər nağd şəkildə müqavilədə göstərilən hesaba köçürmə yolu ilə həyata keçirilir və ya nağdsız ödənilir. Kredit borcunun ödənilmə tarixi məbləğin borcalanın hesabından kredit müqaviləsi üzrə borcalanın banka olan borcunun ödənilməsi hesabına silindiği gün hesablanır. Növbəti ödəniş günü həftə sonu və ya bayram gününə düşürsə, o zaman bayramdan sonrakı iş günündə ödənilir.

Kreditin müddətindən əvvəl qismən tam ödənilməsi halında borcalan kreditin nağd şəkildə istifadəsi və kreditin vaxtından əvvəl ödənilməsi vaxtı üçün faiz ödənilməsi üçün komissiya ödəməklə kredit məbləğini qaytarmağa borcludur, belə məbləğ belə şərtlərlə bankın sərəncamındadır və tariflərə uyğun təyin edildikdə kredit müqaviləsində başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, vaxtından əvvəl qismən ödəmənin məbləği ödəniş cədvəli ilə müəyyən edilmiş üç aylıq ödəniş məbləğindən az olmamalıdır. Borcalanın kredit müqaviləsinə ödəmənin məbləği və müddəti və bank tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada əlavə müqavilə bağlamaq öhdəliyi ilə kreditin vaxtından əvvəl ödənilməsi barədə yazılı müraciəti olmalıdır. Kreditin tam və birdəfəlik ödənilməsi əsasən borcun məbləğinin çox böyük olmadığı, on ballıq dövrüyyədə olduğu kimi müştəriyə pulun hesablanması çətinlik yaratmadığı hallarda istifadə olunur.

Vəsaitlərin tədricən sərbəst buraxılmasını təmin etmək və bank hesabını tam şəkildə ödəmək üçün qismən və tam geri ödəmə mümkündür [1,s.78].

Borcalan krediti öz maliyyəsi hesabına və ya krediti vasitəsilə qaytara bilmərsə, o zaman bank kredit müqaviləsinin girovdan kreditin qaytarılması imkanını nəzərdə tutan müddəasından istifadə edə bilər. Ödənişlər cədvəli ilə müəyyən edilmiş məbləğdən böyük məbləğdə ödənişlər edildikdə, borcalanın kreditin tam və ya qismən qaytarılması üçün müvafiq yazılı müraciəti olmadıqda, ödəniş cədvəlinə uyğun olaraq planlaşdırılmış ödənişlərdən artıq olan ödənişlər bank tərəfindən növbəti müddət(lər)də kreditin ödənilməsinə köçürüləcəkdir.

Bu gün banklar krediti ödəməyin bir neçə yolunu təklif edirlər.

1. Bank filialları vasitəsilə.

Ödəniş kredit götürüldüyü şəhərdəki bank filiallarında kassalarda aparılır. Bunun üçün:

- kreditin ödənilməsi üçün vəsaitin köçürülməsinə dair depozit kitabçasının, habelə şəxsiyyəti təsdiq edən sənədin alınması.

- bank filialındakı kassaya getmək, növbəti kredit ödənişinin ödənilməsi üçün nağd pulun kassaya köçürülməsi

- vəsaitin köçürülməsi üçün qəbz almaq lazımdır.

2. İnternet vasitəsilə.

Məsələn, "Milli ön", "Emanat.az" sisteminə qoşulmaq üçün öz xidmətlərini təklif edir. Yəni banka gəlmədən həm bu saytlardan, həm də bankların Mərkəzi Kredit Bankda açılmış istənilən hesabdən (kart hesabı daxil olmaqla) borcun ödənilməsi üçün hesaba vəsait köçürə bilər. Bundan əlavə, o, internet vasitəsilə kreditinin vəziyyətinə daim nəzarət edə bilər.

3. Telefonla.

Məsələn, hazırda Azərbaycanda “Birbank” “Telefon Bankçılığı”, “M10” və s. ödəniş sistemi də səmərəli bir xidmət təklif edir. Bank hesabına qoşulmaqla, banka gəlmədən şəxs öz hesablarından (cari, depozit) borcunun ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan hesaba vəsait köçürə bilər, bu halda şəxsə internet yox, sadəcə telefon lazımdır. Bu vaxt bəzi kreditlərdən geri qaytarılan cashback da əhalinin diqqətini çəkməmiş deyildir.

4. Bankomat vasitəsilə.

Məsələn, bu əməliyyat hazırda, demək olar ki, istənilən super, hiper hətta mini marketlərdə həyata keçirilir. Əgər şəxsin bank kartı varsa və bu kartdan borc hesablaşma hesabına vəsait köçürməlidirsə, o, ən yaxın bankomata getməli, kartı daxil etməli, kartdan depozitə xidmətini seçməli və təlimatlara əməl etməlidir.

Nəticə

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, kredit sistemindəki ödəniş üsulları bir çox məsələlərin, xüsusilə, müştəri məmnuniyyətinin yaxşılaşdırılması üçün mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməlidir. Bunun üçün aşağıdakı məsələləri diqqətdə saxlamaq lazımdır.

- Borcalan kredit münasibətlərinin tərəfidir, kredit götürən və borcunu qaytarmağa borclu olan tərəfidir. Borcalanlar əlavə vəsaitə müvəqqəti ehtiyacı olanlardır.

- Müasir tələblərə uyğun olaraq, borc alan müəssisələr, sahibkarlar, insanlar, dövlətlər və banklar ola bilər. Bununla belə, borc alan borc götürdüyü vəsaitin sahibi deyil, onlardan istehsal və tədavi sahəsində öz mülahizəsinə uyğun istifadə edir.

- Kredit əməliyyatında borcalan borc verəndən asılıdır, borc verən isə öz tələblərini qoyur. Bununla belə, borcalan və borc verən kredit münasibətlərinin tam hüquqi şəxsləridir. Borc verən və borcalan qarşılıqlı fəaliyyətlərində münaqişənin vəhdətinin xarakterini göstərirlər.

- Kredit əməliyyatının iştirakçıları kimi onlar onun əks tərəflərindədirlər. Onların öz maraqları var, borc verən yüksək faizlə kredit vermək, borc alan isə imkan daxilində kredit götürüb əlavə vəsait tapmaq istəyir. Kredit vermə prinsipləri kreditin mahiyyətini və xidmətlərini, habelə kredit münasibətlərinin təşkili sahəsində obyektiv iqtisadi amillərin tələblərini əks etdirir.

- Kredit vermə prinsipləri əsasında kredit prosesi, yəni bank kreditlərinin verilməsi, istifadəsi və qaytarılması həyata keçirilir.

- Kreditin dəyəri münasibətlərin kreditin qaytarılması, ödənişi, dövriliyi, nağd pula çevrilməsi, məqsədyönlü xarakteri kimi mühüm prinsipləri ilə müəyyən edilir.

- Borcalanın kredit qabiliyyəti borcalanın krediti vaxtında və tam şəkildə qaytarmaq qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə xarakterizə olunur.

Ədəbiyyat

1. Bəşirov R. Bank işi. Bakı, 2016, 391 s.
2. Ələkbərov Ə. Pul və banklar. Bakı İqtisad universiteti. 2018, 194 s.
3. Qurbanov Ç. Azərbaycanda pul tədavi və bank işinin təkamülü. Bakı, 2018, 547 s.
4. Sadiqov E. Bank əməliyyatları. Bakı İqtisad Universitetinin nəşriyyatı. Bakı, 2010, 212 s.
5. Садыгов.Э.М. Финансовый рынок и денежно-кредитная политика Азербайджана Россия: Тенденции и перспективы развития. XII Международная научно-практическая конференция «Регионы России: Стратегии развития и механизмы реализации приоритетных национальных проектов и программ», конференция «Научнотехнологическое развитие России: Приоритеты, проблемы, решения» . Москва 2021, 367 с.
6. Sadiqov Elnur. Bank prosesləri. Dərs kitablığı. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2010.- 212, səh.
7. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>
8. <https://www.cbar.az/page-45/payment-system-indicators>
9. <https://unec.edu.az/application/uploads/2018/11/Rzayeva-immnaz-Tal-tadin.pdf>
10. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=156296&pno=26>

Huseyn Eyvazli

PAYMENT METHODS IN THE CREDIT MARKET IN THE MODERN PERIOD**Summary**

The article talks about the special role of credit in the banking system and the ways of its organization in the conditions of the market economy. Currently, a large amount of cash settlements and payments are made by enterprises, organizations and people all over the world through credit, and at the same time, it turns free money instruments, people's savings and income into active working capital, many different loans, insurance, brokerage, investment, trusts, carries out consulting transfers and other operations. Although secondary to production, the credit system is always and largely preferred.

As a result of the research, it was determined that the loan increases the volume of savings many times, ensures the flow of funds from one sector to another, and thereby creates conditions for increasing the efficiency of production. The role and meaning of the credit system is characterized by a number of indicators: the total amount of credit, the share of bank loans in the formation of fixed and working capital of enterprises and organizations, total payment turnover, etc.

The purpose is to create credit relations as a result of the credit system performing its function, to determine the content of credit relations by economic relations between credit organizations and various subjects based on return and payment conditions for the collection and redistribution of free funds within a certain period of time, etc. is to investigate issues.

Methodology - economic, statistical and comparative analysis methods were used in the research work.

Research results - the content of credit relations is not limited to the accumulation of monetary capital and the temporary use of legal and natural persons. In the process of lending, a mass of financial instruments is formed in addition to the production costs, that is, the money circulation of reproduction.

Key words - credit, credit relations, banking activity, money circulation, market

Гусейн Эйвазли

СПОСОБЫ ОПЛАТЫ НА КРЕДИТНОМ РЫНКЕ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД**Резюме**

В статье говорится об особой роли кредита в банковской системе и способах его организации в условиях рыночной экономики. В настоящее время большой объем денежных расчетов и платежей осуществляется предприятиями, организациями и населением во всем мире посредством кредита, одновременно превращая свободные денежные инструменты, сбережения и доходы людей в активный оборотный капитал, множество различных кредитов, страховые, брокерские, инвестиционные, трастовые, осуществляет консультационные трансферы и другие операции. Несмотря на то, что кредитная система является вторичной по отношению к производству, она всегда и в значительной степени предпочтительна.

В результате исследования установлено, что кредит многократно увеличивает объем сбережений, обеспечивает переток денежных средств из одной отрасли в другую и тем самым создает условия для повышения эффективности производства. Роль и значение кредитной системы характеризуются рядом показателей: общей суммой кредита, долей банковских кредитов в формировании основного и оборотного капитала предприятий и организаций, общим платежным оборотом и т. д.

Целью-является создание кредитных отношений в результате выполнения кредитной системой своих функций, определение содержания кредитных отношений экономическими отношениями между кредитными организациями и различными субъектами на основе

условий возврата и платежа по сбору и перераспределению свободных денежных средств в пределах кредитной системы. определенный период времени и т. д. заключается в изучении проблем.

Методология-в исследовательской работе использовались методы экономического, статистического и сравнительного анализа.

Результаты исследования-содержание кредитных отношений не ограничивается накоплением денежного капитала и временным пользованием юридических и физических лиц. В процессе кредитования помимо издержек производства формируется масса финансовых инструментов, то есть денежного обращения воспроизводства.

Ключевые слова-кредит, кредитные отношения, банковская деятельность, денежное обращение, рынок.